

спричиняла політичні та економічні кризи. У країнах сталої демократії спочатку закладалися основи демократії та відбувався перехід до ринкової економіки, а вже потім приймалися конституції, а у постсоціалістичних країнах перераховані процеси відбувалися одночасно.

4. Нове конституційне право постсоціалістичних країн у сфері права власності закріплювало перехід до ринкової економіки, визначало поняття індивідуальної свободи та шляхи реалізації прав людини.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
2. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики : [монографія] / Аурел Зиновійович Георгіца. – Чернівці : Рута, 1998. – 484 с.
3. Зеленько Г. І. Політична “матриця” громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України : [монографія] / Галина Іванівна Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
4. Медушевський А. Н. Теория конституционных циклов / Андрей Николаевич Медушевский ; [Гос. ун-т, Высшая школа экономики]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 576 с.
5. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції / Михайло Васильович Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2009. – 371 с.
6. Сіган Бернард Д. Створення конституції для народу чи республіки, які здобули свободу / Сіган Бернард Д. ; [пер. з англ. П. Малахова та С. Драчука]. – К. : Ін-т демократії ім. П. Орлика, 1993. – 126 с.
7. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Андраш Шайо ; пер. с венг. – М. : Юристъ, 2001. – 292 с.

Рассматривается номинальный конституционализм социалистических стран и специфические конституционные положения в этом контексте. Автор анализирует трудности перехода к реальному конституционализму для этих стран после провозглашения их независимости. Сделанные выводы касаются основных положений новых конституций и трансформации конституционных систем постсоциалистических стран.

Ключевые слова: конституціоналізм, конституція, демократизація політичної системи.

Nominal constitutionalism of socialist countries and specific constitutional provisions in this context are considered. The author analyses the difficulties of transition to the real constitutionalism for these countries after the declaration of their independence. Made conclusions concern main provisions of new constitutions and transformation of constitutional systems of post-socialist countries.

Key words: constitutionalism, constitution, democratization of political system.

УДК 322

ББК 66.3

Сергій Олійник

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА ЦЕРКВИ

Стаття присвячена вивченню ролі церкви в системі інститутів демократичної держави та громадянського суспільства. Автор досліджує вплив церкви на формування соціальних інститутів та побудови держави всезагального блага.

Ключові слова: соціальна доктрина церкви, спільне благо, політична спільнота, демократична влада, громадянське суспільство, соціальна держава.

Упродовж усієї історії людства Церква постійно виголошувала власне бачення суспільного життя. На сьогоднішній день назбиралося дуже багато матеріалів, які уособлюють основні етапи розвитку католицької думки в цій царині, саме тому Папська рада “Справедливість і мир” уклала та видала “Компендіум соціальної доктрини церкви”, в якому зібрані всі нові матеріали та систематично представлені основи католицької соціальної доктрини. Дана збірка становить велику наукову цінність для політичних та соціальних наук, оскільки, дає змогу дослідити та проаналізувати роль церк-

ви в процесі розвитку демократії та побудови “соціальних держав” в Європейській спільноті. Соціальне вчення католицької церкви — це сукупність ідейно-політичних, соціально-економічних та етичних концепцій, розроблених богословами і схвалених папою римським. Воно включає погляди на суспільство, державу, історію суспільства, революційні та національно-визвольні рухи, ставлення до науки і культури.

Вислів “соціальна доктрина” сягає своїми початками часів папи Пія XI і означає доктринальний корпус щодо суспільних питань. Першу соціальну енцикліку *Reum novarum* папа Лев XIII проголосив у відповідь на перше велике соціальне питання. У ній досліджувалися умови праці найманих робітників, особливо тяжкі для працівників промисловості, які потерпали від жахливих злиднів [4, с.68].

Особливої уваги заслуговує енцикліка під назвою *Quadragesimoanno* яку папа Пій XI оприлюднив у 1929 році як відповідь на глибоку економічну кризу того часу. В ній підтверджує принцип, за яким заробітна плата має відповідати не лише потребам робітника, а і його родини. Держава у відносинах з приватним сектором повинна застосовувати принцип субсидіарності, котрий стане незмінною складовою соціальної доктрини. Енцикліка засуджує лібералізм, під яким мається на увазі необмежену конкуренцію економічних сил, але підтверджує цінність приватної власності, згадуючи її соціальну функцію. У суспільстві, яке потребувало перебудови, починаючи з економічних основ, і яке само стало суцільним “питанням”, що вимагало вирішення.

Так була закладена основа для розуміння соціальної доктрини церкви, що дало змогу визначити позицію католицької церкви стосовно тоталітарних режимів та комуністичного ладу. Під час Другої світової війни головним завданням став захист життя людей.

На початку сімдесятих років XX ст. в атмосфері неспокою і великих ідеологічних конфліктів папа Павло VI звертається до соціального вчення папи Лева XIII й, оновлюючи його, видає до вісімдесятої річниці *Reum novarum* апостольське послання *Octogesimaadveniens*. У ньому папа розмірковує над складними проблемами постіндустріального суспільства, наголошуючи на нездатності ідеологій дати відповіді на такі питання, як урбанізація, умови життя молоді, становище жінок, безробіття, дискримінація, еміграція, демографічний спад, вплив засобів соціальної комунікації, екологічні проблеми.

Через дев’яносто років після *Reum novarum* папа Іван Павло II присвячує енцикліку *Laboremexersens* питанню праці як засадничому благу людської особи, основній складовій економічної діяльності і ключу до розв’язання соціального питання. Вищезгадані документи становлять основні етапи розвитку соціальної доктрини Церкви.

В основі соціального вчення Церкви лежать його незмінні принципи: принцип людської гідності, який становить підґрунтя всіх інших принципів та являє собою сутність соціальної доктрини Церкви, принцип спільного блага; принцип субсидіарності і принцип солідарності. Спираючись на власну традицію віри, Церква упродовж своєї історії мудро обмірковувала, ретельно розробляла і формулювала ці принципи послідовно відповідаючи на потреби часу і постійний розвиток суспільного життя.

Ці принципи мають універсальний і фундаментальний характер, адже стосуються життя суспільства в цілому: від близьких і безпосередніх відносин до тих, що базуються на політичних, економічних і правових засадах; від відносин між спільнотами і групами до відносин між народами і націями. Ці принципи незмінні в часі й універсальні за змістом, тому Церква вказує на них як на перші й основні орієнтири для розробки критеріїв розпізнавання і суспільної взаємодії в усіх сферах [4, с.109–110].

Принципи соціальної доктрини церкви мають глибоке моральне значення, оскільки стосуються найважливіших організаційних засад життя в суспільстві. Для того, щоб

їх повністю розуміти, необхідно діяти у згоді з цими принципами, прямувати шляхом розвитку, який вони вказують, до життя гідного людини. Етичні вимоги цих найвищих соціальних принципів стосуються особистої поведінки окремих людей як відповідальних дієвих осіб на будь-яких рівнях суспільного життя. Водночас вони стосуються суспільних інститутів, що представлені законами, звичаями і громадянськими структурами, бо здатні впливати й обумовлювати поведінку багатьох людей у довшій перспективі. Справді, ці принципи нагадують нам, що суспільство історично існує як взаємозв'язок між свободою своїх членів, які обирають, або шлях розбудови суспільства, або шлях його зубожіння.

Принцип спільного блага з яким мусить пов'язуватись кожен аспект суспільного життя аби набути повноти змісту, бере свої витoki з гідності, єдності та рівності всіх людей. У першому і загальноприйнятному значенні цього терміна спільне благо означає “благо яке не можна розділити, і є спільним для визначеної кількості людей чи спільнот (колективів)” [5, с.111].

Якщо суспільство на всіх рівнях прагне служити людині, його основна мета – спільне благо. Людина не може віднайти повноту в самій собі, абстрагуючись від того, що вона існує “з” іншими та “для” інших. Ця істина вимагає від людини не тільки співіснування з іншими на різних рівнях суспільного життя, а й невпинного пошуку – на практиці. Жодна форма суспільного життя – від родини, проміжних соціальних груп, асоціацій, економічних підприємств, міст, регіонів і держав до співтовариств народів і націй – не може уникнути питання про власне благо, яке визначає його сенс й істинну причину його власного існування [4, с.112].

Відповідальність за прагнення до спільного блага покладається не лише на окремих осіб, а й на державу, оскільки спільне благо – це мета існування політичної влади. Держава повинна гарантувати згуртованість, єдність і організованість громадянського суспільства, виявом котрого вона є, щоб завдяки внескам усіх своїх громадян досягти спільного блага. Окрема людина, родина чи проміжні групи не можуть порізно сягнути повноти свого розвитку, який дозволить жити справжнім людським життям. Звідси виникає необхідність у політичних інститутах, завдання яких – забезпечити людей необхідними матеріальними, культурними, моральними і духовними благами. Мета суспільного життя – спільне благо, якого домагаються в конкретних історичних умовах.

Щоб забезпечити спільне благо, уряд кожної країни зобов'язаний справедливо гармонізувати інтереси різних частин суспільства. Найделікатніше завдання державної влади – правильно узгодити між собою окремі блага груп і людей. Необхідно пам'ятати, що в демократичній державі, де рішення звичайно повинні інтерпретувати спільне благо своєї держави, не лише прислухаючись до цієї більшості, ай виходячи зі справжнього блага всіх членів спільноти, включаючи тих, хто становить меншість.

Місце людської особи в політичній спільноті. Для Церкви людська особа – це основа і мета політичного життя. Наділена розумом, вона відповідає за власні рішення і здатна реалізовувати ті проекти, які надають сенс її життю як на особистому, так і на суспільному рівнях. Відкритість до нового та інших людей – характерна риса людини. Тільки у відносинах з новим та іншими вона може досягти цілковитої самореалізації. Це означає, що для людини, яка за своєю природою є соціальною і політичною істотою, “громадське життя – це не щось додаткове”, а її суттєвий і невід'ємний вимір [4, с.238].

Політична спільнота походить від природи людської особи. Що зумовлює етико-релігійний порядок, який і має вирішальне значення в розв'язанні питань індивідуального і колективного життя, а також проблем цілих держав і їхніх взаємовідносин.

Людство повинно поступово відкривати цей порядок і сприяти його розвитку. Політична спільнота, феномен властивий людству, існує для того, щоб досягти мети, яка доступна тільки їй, – забезпечити цілісний розвиток кожного з її членів, покликаних

повсякчас співпрацювати задля спільного блага, реалізуючи свою природу схильність до істини і добра.

Церква завжди вивчала різні концепції влади, прагнучи обґрунтувати і запропонувати модель, засновану на соціальній природі людини. Церква відстоює ту позицію, що політична влада мусить гарантувати впорядковане і чесне громадське життя. Вона не повинна узурпувати вільну діяльність окремих осіб і груп, а дисциплінувати і захищати їхню свободу на реалізацію спільного блага, поважаючи і захищаючи незалежність індивідуальних і соціальних суб'єктів. Політична влада – це інструмент координації й управління, за допомогою якого люди і проміжні групи прямують до такого порядку, де відносини, інститути і процедури слугують цілісному розвитку людини. Церква відстоює ту позицію, що політична влада в спільноті як такій, чи в установах, які представляють державу, завжди повинна здійснюватися в межах моралі і в динамічного спільного блага згідно з юридично закріпленим правопорядком.

Суб'єкт політичної влади – народ у своїй сукупності; він – носій верховної влади. Народ у різний спосіб делегує здійснення верховної влади тим, кого вільно обирає своїми представниками, але він зберігає за собою прерогативу утверджувати свій суверенітет, оцінюючи діяльність керівників і навіть змінюючи їх, якщо вони незадовільно виконують свої функції. Таке право існує в кожній державі і в кожному політичному устрої, та лише демократична форма правління, завдяки своїм процедурам контролю, дозволяє і гарантує його найповнішу реалізацію.

Влада повинна керуватися моральним законом. Уся її гідність походить з приналежності до сфери морального порядку. Зважаючи на її зв'язок з моральним порядком, який передує владі і слугує її основою, і на мету та людей, до яких вона звернена, владу не слід розглядати як силу, що можна визнати чи за критеріями виключно соціологічного чи історичного характеру.

Влада повинна визнавати, поважати й утверджувати основні людські і моральні цінності. Вони притаманні кожній людині і “постають з істини про людину і відображають та захищають її гідність: адже це цінності, які не може створити, змінити або знищити жодна людина, більшість чи держава”. Вони не залежать від політичної кон'юнктури. Їх потрібно шанувати й утверджувати як складові об'єктивного морального закону, “природного права”, і як нормативні орієнтири для цивільного права [4, с.245–246].

Енцикліка *Centesimus annus* містить чітке і докладне бачення демократії: “Церква цінує демократичний устрій настільки, наскільки він забезпечує громадянам право політичного вибору, гарантує їм можливість контролювати правителів і, в разі потреби, відстороняти їх мирним шляхом. Церква відстоює позицію, що справжня демократія можлива лише у правовій державі і на основі правильного розуміння сутності людської особи. Для цього потрібні умови, за яких індивідум міг би розвиватися, здобуваючи освіту і виховання у дусі істинних ідеалів, а суспільство ставало б “особистіснішим” завдяки створенню структур, де люди можуть співпрацювати і нести частину відповідальності” [4, с.250–251].

Справжня демократія – це не лише результат формального дотримання низки правил, а плід свідомого вибору цінностей, які лежать в основі демократичних процедур. Це такі цінності, як гідність кожної людської особи, дотримання прав людини, відданість спільному благу як меті і провідному критерію політичного життя. Якщо немає згоди цих цінностей, втрачається найглибший сенс демократії, а її стабільність опиняється під загрозою.

Соціальна доктрина Церкви вбачає одну з найбільших загроз сучасної демократії в етичному релятивізмі, який стверджує, що не існує жодного об'єктивного чи універсального критерію для побудови справедливої ієрархії цінностей. Якщо немає оста-

точної істини, яка керує політичною діяльністю, то влада легко маніпулюватиме ідеями і переконаннями у власних інтересах. Історія свідчить, що демократія без цінностей дуже швидко перетворюється у відкритий або прихований тоталітаризм. Демократія – це “система” і як така становить засіб, а не мету. “Моральний характер демократії не виникає сам по собі, а залежить від її узгодженості з моральним законом, якому вона мусить підпорядковуватись, як і будь-яка людська діяльність, – а отже, залежить від моральності цілей, до яких прямує, і засобів, якими послуговується” [4, с.251–252].

Церква визнає вагомість принципу поділу влади в державі : “Бажано, щоб проти-вагою до однієї влади виступали інші з притаманними їм сферами відповідальності, що утримуватиме її в належних межах. Це і є принцип “правової держави”, де найвища влада – закон, а не сваволя людей” [4, с.252].

У демократичній системі політична влада відповідальна перед людьми. Представницькі органи повинні ефективно контролюватися суспільством. Цей контроль може здійснюватися, перш за все, шляхом вільних виборів, які дозволяють суспільству обирати і змінювати своїх представників. Засадничий елемент демократичного представництва – це обов’язок обранців скласти звіт про здійснену роботу.

У власній сфері (створення законів, управління, розробка систем контролю) народні обранці зобов’язані займатися пошуком і здійсненням того, що сприятиме розвитку всього громадянського життя. Керманічі повинні звітувати перед народом, однак це зовсім не означає, що вони – лише пасивні виконавці волі виборців. Адже контроль, який здійснюють громадяни, не позбавляє свободи, що її мусять мати народні обранці, щоб виконувати свої повноваження відповідно до поставлених цілей. Останні не залежать виключно від приватних інтересів, а, більшою мірою, від функції інтеграції і посередництва задля забезпечення спільного блага, котре становить одну з основних і невід’ємних цілей політичної влади.

Завдання політичних партій – сприяти широкій участі громадській відповідальності і загальному доступу до неї. Партії покликані втілювати в життя прагнення громадянського суспільства, спрямовуючи їх до спільного блага і надаючи громадянам реальну можливість зробити власний внесок у формування політичних рішень. За своєю внутрішньою будовою партії мусять бути демократичними та здатними до політичного синтезу і планування.

Інструментом участі у політичному житті є також референдум; він становить форму прямого доступу до політичних рішень. Адже інститут представництва не виключає можливості безпосередньо звертатися до громадян, виносячи на референдум важливі для суспільного життя рішення.

Важко переоціни те місце, яке займає інформація в демократичній державі. Інформація – один з головних інструментів демократичної участі. Жодна участь неможлива, якщо немає розуміння ситуації, в якій опинилася політична спільнота, фактів і пропонуєваних варіантів рішень. У цій деліктній сфері суспільного життя необхідно забезпечити справжній плюралізм і гарантувати розмаїття форм та інструментів, необхідних засобам інформації і комунікації. Засоби соціальної комунікації слід використовувати для того, щоб будувати й укріплювати людську спільноту в її різних сферах: економічній, політичній, культурній, освітній і релігійній.

Політична спільнота утворюється, щоб служити громадянському суспільству, з якого вона походить. Громадянське суспільство – це сукупність взаємовідносин та культурних і асоціативних ресурсів, які відносно незалежні від політичної й економічної сфери.

Політична спільнота і громадянське суспільство, хоч і взаємопов’язані і взаємозалежні, не рівні в ієрархії цілей. Політична спільнота, по суті, служить громадянському суспільству, особам і групам, з яких воно складається. Тому громадянське суспільство

не можна вважати додатком чи змінною політичної спільноти. Навпаки, громадянське суспільство має провідне значення, оскільки саме в ньому політична спільнота виправдовує своє існування.

Держава повинна забезпечити належне правове поле для вільної участі суспільних суб'єктів у різних видах діяльності і бути готовою до необхідного втручання, дотримуючись принципу субсидіарності, щоб зорієнтувати на спільне благо взаємодію між вільними асоціаціями, які беруть участь у демократичному житті.

Застосування принципу субсидіарності. Політична спільнота відповідальна за побудову відносин з громадянським суспільством згідно із принципом субсидіарності. Дуже важливо, щоб розвиток демократичного життя починався із самих суспільних відносин. Різнобічна діяльність громадянського суспільства – насамперед волонтерських організацій і кооперативних об'єднань у приватно-соціальному секторі, який скорочено називається “третім сектором”, аби відрізнити його від держави і ринку, – становить найвірніший шлях розвитку соціального виміру людської особи, яка знаходить у таких видах діяльності необхідний простір для цілковитого самовираження. Поступовий вихід соціальних ініціатив за межі державної сфери відкриває нові можливості для активної присутності і прямої дії громадян, перебираючи на себе функції держави. Це важливе явище часто здійснюється у неформальний спосіб і творить нові позитивні перспективи для реалізації прав людини, якісно збагачуючи демократичне життя.

Вище наведені думки доводять, що ідея унікальної цінності людини є основою та ядром соціальної доктрини християнства. Суспільний вимір християнської антропології полягає в її спрямованості на “людину, що опинилася в складній мережі стосунків сучасного світу” [7, с.16–17] й ґрунтується на розумінні людини як суб'єкта, осердя та мети суспільства.

Отож, головне коло питань християнського соціального вчення, природно, формується навколо проблем “людина-суспільство” на засадах духовності.

1. Еленский В. Модели церковно–государственных отношений США и Западной Европы и проблемы пост коммунистических обществ / В. Еленский // Модели церковно–государственных отношений стран Западной Европы и США. – К. : Ин–т философии НАН Украины, 1996. – С. 4–11.
2. Коваль І. В. Взаємодія держави, суспільства та церкви: концептуалізація сучасних підходів / І. Коваль // Гілея : науковий вісник. – 2010. – № 39.
3. Койген Д. М. Государство и религия / Д. М. Койген // Записки Петроградского Религиозно–философского общества. – Пг., 1916. – Вып. IV. – С. 114–115.
4. Компендіум соціальної доктрини церкви / [заг. ред. Л. Коваленко, пер. О. Живиця]. – К. : Кайрос, 2008. – 537 с.
5. Политика. Толковый словарь. – М. : “ИНФРА–М”, Издательство “Весь Мир”. Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др. Общая редакция: д. э. н. И. М. Осадчая. 2001.
6. Рябко І. В. Європейський досвід побудови системи відносин держави з релігійними організаціями / І. Рябко // Державне управління. – 2011. – № 3. – С. 64–68.
7. Соціальна доктрина церкви. Короткий огляд документів // Соціальна доктрина церкви (збірник статей). – Львів : Січачо, 1998. – С. 9–29.

Статья посвящена изучению роли церкви в системе институтов демократического государства и гражданского общества. Автор исследует влияние церкви на формирование социальных институтов и построения государства всеобщего блага.

Ключевые слова: *социальная доктрина церкви, общее благо, политическое сообщество, демократическая власть, гражданское общество, социальное государство.*

This article is devoted to the study of the role of the church in the institutions of a democratic state and civil society. The author explores the influence of the church on the formation of social institutions and building the welfare state.

Keywords: *social doctrine of the church, the common good, the political community, democratic government, civil society, social state.*